RUY GONSALES DE KLAVIXO KUNDALIGIDA AMIR TEMUR DAVRI SAMARQANDINING TARIXIY-MADANIY MUHITI

Ayupov O.
Guliston davlat universiteti
Tarix kafedrasi dotsenti, t.f.n.
120100 Sirdaryo viloyati Guliston shahri
E-mail: ayupovorif-4141@mail.ru
Tel: +998 91 506 75 20

Annotatsiya: Maqolada Ruy Gonsales de Klavixo kundaligi asosida Amir Temur davri Samarqandining tarixiy-madaniy muhiti, saroy hayoti, diplomatik marosimlari, qurultoy va bayram an'analari hamda Sharq va G'arb o'rtasidagi siyosiy-madaniy aloqalarning xususiyatlari ilmiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Samarqand, Ruy Gonsales de Klavixo, Temuriylar, tarixiy meros, madaniy muhit, saroy hayoti, diplomatiya, elchilik, diplomatik marosimlar, qurultoy, bayramlar, Movarounnahr, Kastiliya, Sharq va G'arb, tarixiy manba.

Kirish. XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asrning boshlarida Movarounnahr hamda unga tutash hududlarda yuzaga kelgan siyosiy jarayonlar shubhasiz xalqaro munosabatlarga ham salbiy ta'sirini ko'rsatdi, ya'ni xalqaro munosabatlar yanada murakkablashib qoldi. Aynan shu davrda Markaziy Osiyoda siyosiy hokimyatning mustahkamlanishi, savdo yo'llari ustidan to'liq nazorat o'rnatish va joylashuv manfaatlarining to'qnashuvlari davlatlarning o'rtasidagi munosabatlarda diplomatiyaning ahamiyati yanada oshdi, shuningdek aynan shu davrda Amir Temur nafaqat kuchli harbiy-siyosiy arbob, balki xalqaro munosabatlardan davlat manfaatlari sifatida foydalangan hukmdor sifatida namoyon bo'ldi. Uning faoliyatida diplomatiya

va harbiy yurishlar alohida yo‘nalish emas, balki yagona tarkibiy qismlik strategik ahamiyatga ega kuch sifatida shakllandi, shu bilan birga u turli davlatlar bilan munosabatlarda elchilik almashinuvlari, turli diplomatik yozishmalar, muzokaralar va albatta diplomatik bosim kabi o‘ziga xos vositalardan mohirona foydalandi. Mana shunday asosiy maqsadlar mamlakatning siyosiy mavqeini xalqaro davlatlar orasida mustahkamlashga, tashqi tomondan kelayotgan turli xavflarni kamaytirishga hamda xalqaro maydonda o‘z manfaatlarini ilgari surishga asos bo‘lib xizmat qildi [Sog‘uniy A., Karomatov H: 42-44].

Tadqiqotdan maqsad Amir Temur diplomatiyasining eng muhim strategik xususiyatlarini tahlil qilish bilan birga, uning xalqaro munosabatlardagi o‘rnini ochib berishdan iborat, shu bilan bir qatorda Amir Temurning G‘arb mamlakatlari bilan olib borgan xalqaro diplomatik aloqalari uning tashqi siyosati ko‘lamining qanchalik keng ekanligi tahlil qilindi.

Asosiy qism. Amir Temur o‘zining hukmronlik davrida olib borgan tashqi siyosiy faoliyatida faqat elchilar yuborish yoki hukmdorlar bilan turli xalqaro muzokaralar olib borish bilan cheklanib qolmagan, chunki bunday harakat ana shu davrning talabi bo‘lgan, oddiy tashqi aloqalardan foyda yo‘q edi, shuning uchun u xalqaro aloqalarni diplomatik vositalar ya’ni siyosiy, iqtisodiy va harbiy manfaatlar bilan o‘zaro uyg‘unlashtirdi. Barchamizga ma’lumki, Amir Temur o‘zining harbiy tizimi bilan ham xalqaro maydonda alohida o‘rin egallagan edi, shu jihatdan uning diplomatiyasini muhim strategik xarakterga ega bo‘lgan siyosiy vosita sifatida baholash mumkin. U uchun turli mamlakatlar bilan xalqaro aloqalarni shakllantirish muayyan vaziyatga moslashish edi, ya’ni bir davlat bilan do‘stona aloqalar yoki o‘zaro ittifoq o‘rnatish, boshqa mamlakat bilan muzokaralar olib borish yoki siyosiy bosimni kuchaytirish kerak bo‘lsa xalqaro maydondagi barcha vaziyatlar hisobga olingan. Ushbu diplomatiyaning yana bir muhim jihati shundaki, savqo va iqtisodiy manfaatlar ham o‘z o‘rniga ega edi, shuning uchun o‘sha davrlarda Movarounnahrning Sharq va G‘arbni bog‘lovchi savdo yo‘llari chorrahasida joylashgani xalqaro aloqalarni mustahkamlashga yanada ko‘p imkoniyat yaratgan. Shuningdek, savdo yo‘llarini xavfsizligi, savdogarlarning o‘zaro kelishuv asosidagi faoliyatlari va turli mamalakatlar bilan iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishda siyosiy munosabatlarning mustahkamlanishiga ta’sir ko‘rsatgan. Shu sababdan Temur diplomatiyasining faqat harbiy-siyosiy manfaatlar bilan cheklab qo‘yish mumkin emas, ya’ni bu masala bir yoqlama yondashuv hisoblanib qolgan bo‘lardi.

Amir Temur o‘z diplomatiyasini yuritayotgan bir paytda Movarounnahrdan tashqi hududlarda ya’ni Eron, Iroq, Oltin O‘rda, Kichik Osiyo va Yevropa

hududlarida ham muhim siyosiy vaziyatlar yuzaga kelayotgandi[Xo‘jayev A: 199], shuning uchun ham Temur o‘z diplomatiyasida ana shu jarayonlarni ham hisobga olgan, shuni unutmaslik lozimki u xalqaro vaziyatni keng ko‘lamda baholash qobiliyatiga ega hukmdor edi. Mazkur mamlakatlardagi kuchlar nisbatining doimiy o‘zgarib turishi Temur hukmronlik qilib kelayotgan davlatning tashqi siyosiy manfaatlariga ham bevosita o‘z ta’sirini ko‘rsatgan.

Amir Temurning G‘arb mamlakatlari bilan aloqalari alohida ahamiyatga egadir. XIV asr oxiri va XV asr boshlarida Amir Temur va yevropa hukmdorlari o‘rtasida elchilar almashinuvi va o‘zaro xalqaro yozishmalar davomiy ravishda amalga oshirilgan, bunga sababchi muhim omillardan biri Kichik Osiyodagi siyosiy vaziyat, xususan Usmonli davlati rahbari Boyazid I bilan qarama-qarshilikdir. 1402-yilda yuz bergan Anqara jangida Temurning Boyazid I ustidan qozongan g‘alabasi Yevropadagi siyosiy kuchlar nazaridan chetda qolmadi albatta, ular bu jangni katta qiziqish bilan kuzatishdi, chunki Usmonli davlatining Kichik Osiyo va Bolqon hududlarida o‘z maydonini kengaytirib borishi Yevropa mamlakatlari uchun jiddiy xatar uyg‘otayotgan edi. Shu sababli Amir Temurning Usmonli davlatiga qarshi olib borgan harakatlari Yevropa hukmdorlari tomonidan tegishli manfaatlar nuqtayi nazaridan baholangan.

Kastiliya qiroli Genrix III bilan o‘rnatilgan diplomatik munosabatlar Amir temur diplomatiyasiga yorqin misol bo‘la oladi. Uning bu kelishuviga aynan Boyazid I ga qarshi umumiy kelishuvga erishish bo‘lgan, Genrix III bilan elchilar almashinuvi bilan birgalikda Temur Konstantinopolning paleolog hukmdorlari, Anglyaning Genrix IV, venetsiyliklar, Galata genuyaliklari, Trebizond imperatori, Fransiyaning Karl VI va Aragon hamda Kataloniyaning Martin I lar bilan ham o‘zaro elchilar almashdi [Alexandrescu-Dersca: 2, 19-29, 92], [Delaville Le Roulx: 389-91] 1402 yilgi Pasxa bayramida Genrix III ikkita elchi, Payo Gomes de Sotomayor va Hernan Sanches de Palazuelosni yubordi, bunga javoban Temur Muhammad Qoziyni (ba’zi manbaalarda Hoji Muhammadni), Boyazidning haramidan asirga olingan ikki ayolni o‘z ichiga olgan sovg‘alar bilan elchilar yuboradi, Genrix III bunga javoban yana ikkinchi bor elchilarni yuboradi, ular orasida Klavixo, ilohiyot o‘qituvchisi rohib Alonso Paez de Santa Mariya, qirollik qo‘riqchisi Gomes de Salazar, Alfonso Fernandez de Mesa va boshqalar bor edi. [Manz, Beatrice Forbes & Dunaway, Margaret L: 25]. Ushbu elchilik jamoasi 1403 yili 22-mayda Kadis yaqinidagi Santa-Mariya portidan yo‘lga chiqib, ba’zi muammolar sababli 1406-yili 24-martda Genrix III ning saroyiga yetib kelishadi. Samarqandga kelgan Klavixo mamlakat haqida ko‘plab ma’lumotlarni, shu jumladan saroy tarixchilari tomonidan tasvirlab bo‘lmaydigan ko‘plab oddiy

ma’lumotlarni batafsil yoritib bergandi, Temurning qurultoyi haqida hisobot, ayniqsa bayramlar bilan bog‘liq turli marosimlarni o‘z kundaligiga yozib ketishga ulgurgan, hozirda ko‘p tarixiy manbaalar uning kundaligidagi ma’lumotlarga asoslanadi.

Yevropa bilan olib borilgan siyosiy aloqalar Amir Temurning xalqaro maydonda faqat mintaqaviy manfaatlar bilan cheklanib qolmaganiga yana bir isbot hisoblanadi. U o‘z davrining yirik siyosiy kuchga ega rahbarlar bilan o‘zaro aloqalar o‘rnatish orqali xalqaro maydondagi mavqeini mustahkamlashga intilgan, shuningdek uning siyosiy aloqalari Sharq va G‘arb o‘rtasidagi muloqotlarni ham rivojlantirishda muayyan tarixiy ahamiyat kasb etgan. Umuman olgan Temur diplomatiyasining samaradorligi uning diplomatik vositalarni davlatning umumiy siyosiy, iqtisodiy, harbiy strategiyasi bilan bog‘lay olganidadir, barchasi parallel ravishda qo‘llanilgan, natijada diplomatiya Amir Temur davlatining tashqi siyosatida mustaqil ahamiyat kasb etgan muhim vositaga aylangan.

Xulosa. Amir Temur diplomatiyasi XIV-XV asrlarda xalqaro munosabatlarga kirib borgan tarixiy jarayondir. Uning diplomatik faoliyati tasodifan yuzaga kelib qolmagan, balki mamlakatning uzoq muddatli siyosiy, iqtisodiy, harbiy va strategik manfaatlari bilan uzviy bog‘liq holda yuritilgan. Temur o‘zining xalqaro aloqalarida doimo jahonda yuz beryaotgan vaziyatlarni hisobga olgan, ya’ni elchilikda, muzokaralarda, yozishmalarda va siyosiy ittifoqlarda ana shu vaziyatlardan samarali foydalangan.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki Temur diplomatiyasining asosiy kuchi diplomatik va harbiy vositalarning o‘zaro uy’gunlik kasb etganidadir. U diplomatiyada doim davlat manfaatlarini birinchi o‘ringa qo‘ygan, shuningdek xalqaro maydonda o‘z mamlakati mavqeyini mustahkamlashga ham intilgan. Uning G‘arb davlatlari bilan olib borgan aloqalari, o‘zaro elchilar almashinuvlari Temurning xalqaro mavqesi kengligini yanada aniq ko‘rsatib beradi. Shunday qilib, Temur diplomatiyasini o‘rganish nafaqat Temuriylar davrini, balki Markaziy Osiyodagi davlatlararo olib borilgan xalqaro munosabatlarni va diplomatik tafakkurning tarixiy rivojini anglash uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Temurning siyosiy vaziyatni chuqur tahlil qilish qobiliyati, davlat manfaatlarini aniq belgilab olishi va turli siyosiy vositalardan uyg‘un holda foydalanish qobiliyati uning diplomatik tajribasidagi eng yorqin jihatlardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. MM Alexandrescu-Dersca, La campagne de Timur en Anatolie , Buxarest, 1942 yil.

2. J. Delaville Le Roulx, “Rapports de Tamerlan avec les chrétiens”, Delaville Le Roulx, La France en Orient au XV e siècle , Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rim 44, I, Parij, 1896-83-betlar.
3. Manz, Beatrice Forbes & Dunaway, Margaret L.. “CLAVIJO, RUY GONZÁLEZ DE” Iranika entsiklopediyasi . 1992- yil 15-dekabrda chop etilgan. https://doi.org/10.1163/2330-4804_EIRO_COM_7746
4. A. Sog‘uniy, H. Karomatov. Temur Tuzuklari. Forschadan tarjima. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991.
5. Xo‘jayev A. Buyuk ipak yo‘li: munosabatlar va taqdirlar. – Toshkent: O‘zME, 2010. 199-bet.
6. Rahimboyev A. Amir Temur va Yildirim Boyazid orasidagi maktublashuv.

USTRUSHONA ANTIK VA ILK O‘RTA ASRLARDA (tarixiy va arxeologik manbalar taxlili)

ABDURAIMOV DILSHOD SULTANOVICH
Guliston davlat universiteti, Tarix kafedrasi v.b. dotsenti
tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
+99899 474 68 97

Annotatsiya: Ushbu maqolada antik va ilk o‘rta asrlarda Markaziy Osiyoning muhim sivilizatsiya o‘choqlaridan biri bo‘lgan Ustrushona davlati tarixi va madaniyati yoritilgan. Muallif yozma va arxeologik manbalarni kompleks tahlil qilish orqali o‘lkaning ma’muriy-hududiy tuzilishi hamda ichki boshqaruv tizimini tadqiq etadi.

Kalit so‘zlar: Ustrushona, Antik davr, Ilk o‘rta asrlar, Arxeologik, manbalar, Bunjikat, Afshinlar, Sug‘d, Yozma manbalar, Shahriston, Devoriy suratlar, Buyuk Ipak yo‘li, Sirdaryo ,Rustak, Sopol idishlar, Ossuariy, Arab xalifaligi.

Markaziy Osiyo tarixi haqida ishonchli va qimmatli ma’lumotlarni makedoniyalik Aleksandr yurishlarida unga hamrohlik qilgan muarrixlar hamda o‘sha davr tarixchilarining asarlari orqali mintaqadagi bir qator hududlar to‘g‘risidagi dastlabki ma’umotlarga ega bo‘lishimiz mumkin. Bu davr yozma manbalaridagi ma’lumotlarni tadqiq qilgan tadqiqotchilar Ustrushona va uning hududidagi tarixiy shahar va qo‘rg‘onlarnining joylashuv o‘rniga qarab bir qator hulosalarni berib o‘tishadi[1:75]. Eslatib o‘tamiz, mazkur davr yozma asarlari bizgacha qisqartirilgan ko‘rinishda va qadimiy tillarda yetib kelgan.

Bunday asarlarga Polibiy (er.av. III a.oxiri-er.av. II a.), Strabon (er.av. I a. – er. I a.), Pompey Trog (er.av. I a. - er. I a.), Yustin (II-III aa.), Diodor Sitsiliyalik (er.av. I a.- er. I a.), Pliniy To‘ng‘ich (I a.), Kvint Kursiy Ruf (er.av. I a. – er. I a.), Arrian (II a.), Dionisiy Perieget (II a.) kabi muarrixlarning asarlarini keltirib o‘tishimiz mumkin. Ustrushona tarixini yoritishda, ayniqsa, Kvint Kursiy Ruf, Flaviy va Arrian kabi rim va yunon tarixchilarining asarlari qimmatli manbadir. Yunon tarixchisi Arrianning “Anabasis Aleksandr” nomli asari kompilyatsiya bo‘lsa-da, unda voqealar zamondoshlarining manbalaridan foydalangan holda voqealar izchil keltirilgan[2:9-10]. Tadqiqotchilarning fikricha, Arrian makedoniyalik Aleksandrning Markaziy Osiyoga yurishlarini va bunga mos ravishda, Ustrushona hududlari haqidagi ma’lumotlar mavjud bo‘lgan asarlarning eng ishonarli muallifi hisoblanadi.

Ko‘pchilik tadqiqotchilar Aleksandriya Esxatani Xo‘jand shahri o‘rnida, deb fikr bildirishadi. Bu shahar qadimgi savdo yo‘llari kesishuvida joylashgan bo‘lib, katta strategik ahamiyatga ega bo‘lganligi bilan ham aloxida o‘rin tutadi. Qariyib 2 ming yillik tarixga ega bo‘lgan ko‘hna tarixiy maskanning o‘rganilishi bugungi kunda ham davom etmoqda[3:33-34]. Ayrim olimlar bu shaharni O‘zgand, O‘sh, Novda o‘rnida joylashganligini taxmin qiladi. Hattoki, Kiropol Aleksandriya Esxata nomi bilan atalgan, degan qarashlar ham mavjud. Antik davr mualliflaridan biri Yustin “Aleksandr Baqtriya va Sug‘diyonada 7 ta shahar barpo etgan, shulardan biri Yaksart (Sirdaryo) daryosi bo‘yiga qurilgan Aleksandriya Esxata shahridir”,– deb yozgan. Unga ko‘ra, bu shahar juda tez fursatda – o‘n yetti kunda qurib bitkazilgan. Shahar devorlarining aylanasi olti ming qadam bo‘lgan. M.M. Lyutovning ta’kidlashicha, Aleksandriya Esxata shahri hozirgi Xo‘jandning aynan o‘rnida emas, balki Sirdaryoning Bekobodga yaqin joyida qurilgan. Bizningcha, bu qadimiy shahar xozirgi Xo‘jandda Sirdaryo atroflarida joylashgan bo‘lgan.

Ustrushona haqidagi ma’lumotlar ilk o‘rta asrlarga oid Xitoy solnomalarida (Beyshi, Suyshu, Tanshu) keltiriladi. Ularda bu mulkning nomi Shuaydushina, Sudushina, Suduyshana, Sutulisena nomi bilan keltiriladi, uning chegaralari va qo‘shni viloyatlargacha bo‘lgan masofalar ko‘rsatiladi. Jumladan, Syuan-Tszan (VII asr) mamlakatning shimolida suv va o‘tlardan holi bo‘lgan katta qumli cho‘lni (Mirzacho‘l), janubda esa Bosi tog‘larini (Turkiston tizma tog‘lari) ko‘rsatib o‘tadi. Shuningdek, Xitoy solnomachilari vaqti-vaqti bilan zaharli tutun chiqib turadigan g‘or kabi tabiiy hodisani ham ta’kidlab o‘tganlar. Keyinchalik bu hodisa haqida arab mualliflari ham yozgan edilar. Bunday g‘orlar (ungurlar) qadimdan sajda obyektlari bo‘lgan. Shunday joylardan biri Yagnobning quyi oqimida, Ravot qishlog‘i ro‘parasida joylashgan[4:3-6].

Ustrushona tarixini o‘rganish masalasi ilmiy adabiyotlarda ancha yoritilgan bo‘lib, bu borada ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tadqiqotlar olib borganlar. Jumladan, rus sharqshunosi Vasily Bartold o‘z asarlarida Movarounnahrning siyosiy va madaniy tarixini tahlil qilgan holda, Ustrushonaning o‘rni haqida muhim ma’lumotlar beradi. Ustrushona hukmdorlarining mustaqil siyosati, arab istilosiga qarshi kurashlari hamda mintaqaviy siyosatdagi roli Bartold tomonidan ilmiy asosda yoritilgan.

Shuningdek, taniqli arxeolog va tarixchi Y.F.Buryakov, A.A.Gritsina, M.Ishoqov, U.Mavlonov, M.H.Pardayev, A.Berdimurodov, J.I.G‘ofurov, Z.Xolboyev, T.O.Omonjulov, S.S.Qudratov, B.B. To‘ychiboyev, T.U.Salimov, A.Otaxo‘jayev, A.Raimqulov, F.Toshboyevlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham Ustrushonaning qadimgi madaniyatini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. U boshchiligidagi Xorazm arxeologik ekspeditsiyasi doirasida olingan natijalar Markaziy Osiyoning boshqa hududlari bilan bir qatorda Ustrushonadagi madaniy jarayonlarni ham qiyosiy o‘rganishga imkon yaratgan.

O‘zbekistonlik olimlardan Ya. G‘ulomov, A.Asqarov, B.Litvinskiy kabi tadqiqotchilar ham Ustrushonaning tarixiy-madaniy rivojlanishi, arxeologik yodgorliklari va etnik tarkibini o‘rganishga katta hissa qo‘shganlar. Xususan, B. Litvinskiy Ustrushonani Sug‘d sivilizatsiyasi bilan bog‘liq holda tahlil qilib, uning madaniy integratsiya jarayonidagi vositachilik rolini asoslab bergan.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, arxeologikva tarixiy tadqiqotlar Ustrushonaning yuqori darajada rivojlangan moddiy madaniyatga ega bo‘lganini ko‘rsatadi. Qal’alar, ibodatxonalar, turar-joy majmualari, sug‘orish inshootlari hamda hunarmandchilik markazlari bu hududda rivojlangan shahar madaniyati mavjud bo‘lganidan dalolat beradi. Ayniqsa, topilgan san’at asarlari, devoriy rasmlar, sopol buyumlar va metall ishlov berish namunalarida turli madaniyatlarning o‘zaro ta’siri yaqqol seziladi. Bu esa Ustrushonaning madaniy integratsiya jarayonlarida faol ishtirok etganligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Смирнова О.И. Археологические разведки в Уструшане в 1950 г.// МИА. № 37. Москва-Ленинград, 1953. – С. 189.

2. Квинт Курций Руф. История Александра Македонского. Сохранившиеся книги. Под ред. В.С. Соколова. – Москва, 1963.

3. Droysen J. Alexander des Grossen Zuge durch Turan – RMR Zweiter Jahrgang, 1834. – P. 91–92; Негматов Н.Н. О работах Ходжепитско-Уструшанского отряда в 1955 г. /// АРТ. III, 1956.
4. Массон М.Е. Из истории горной промышленности Таджикистана. – Ленинград, 1934. – С. 60.